

**ՄԱՐՄԱՆԵՆ ԵՒ ՎԱՅՐԱՄԱԲԵՐԳ.
ՏԵՂԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՇՓՈԹԻ ԵՒ ՄԻՋՅԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ
ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՅՈՒՈՒՄԸ ԲԱՆԱՅՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՃ՝**

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Շիրակի բարեբեր ձորահովտում՝ Ախուրյան գետի ափին գտնվող Մարմաշեն եւ Վահրամաբերդ գյուղերը Հայաստանի հնագույն եւ պատմամշակութային հարուստ ժառանգություն ունեցող բնակավայրերից են: Հնագիտական պեղումները փաստում են, որ այս տարածքը բնակեցված է եղել դեռևս Ք. ա. Յ-րդ հազարամյակից, սակայն բնակավայրերի արդի անվանադրման եւ ինքնության խնդիրներն սկիզբ են առնում միջնադարից ու վերջնականապես բյուրեղանում ԺԹ.-Ի. դարերի պատմաքաղաքական իրադարձությունների համապատկերում:

Սույն հոդվածի ուսումնասիրության առարկան Մարմաշեն եւ Վահրամաբերդ համայնքների անվանափոխությունների խնդիրն է, որը հաճախ հանգեցրել է տեղանվանական շփոթի: Հատկանշական է, որ ներկայիս Վահրամաբերդը պատմականորեն կոչվել է Մարմաշեն, իսկ այսօրվա Մարմաշենը՝ Տիրաշեն: 1946 թ. անվանափոխությունների հետեւանքով տեղի ունեցած «տեղաշարժը» ոչ միայն փոխեց քարտեզագրական պատկերը, այլեւ հիմք դարձավ երկարամյա միջհամայնքային վեճերի, որոնք դրսևորվում են ինչպես հողային ու ջրային ռեսուրսների բաշխման, այնպես էլ մշակութային ժառանգության՝ մասնավորապես Մարմաշեն վանական համալիրի «սեփականության» շուրջ:

* Ստացվել է՝ 12.02.2026, գրախոսվել է՝ 8.05.2026: էլ. հասցե՝ hasmikgalstyan1979@gmail.com:

Հողվածում քննվում է նաև այս հակասությունների արտացոլումը ժողովրդական բանահյուսության մեջ: Հարեան գյուղերի միջև ձևավորված զավեշտալի որակումները, պիտակավորումներն ու «ասելուկները» դիտարկվում են որպես բանահյուսական առանձնահատուկ ենթաժանր, որոնք լավագույնս արտահայտում են համայնքների սոցիալական հոգեբանությունը եւ կենցաղային հակադրությունները: Աշխատանքի նպատակն է պատմական փաստերի, վիճակագրական տվյալների եւ բանահյուսական նյութի համադրմամբ վեր հանել անվանադրման խնդրի էությունը եւ դրա ազդեցությունը ժամանակակից միջհամայնքային հարաբերությունների վրա:

ՄԱՐՄԱՇԵՆ ԵՒ ՎԱՀՐԱՄԱՔԵՐԴ ԳՅՈՒՂԵՐԻ ԱՆՎԱՆԱԳՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Ախուրյան գետի ձորահովտում գտնվող Վահրամաբերդ եւ Մարմաշեն գյուղերը Շիրակի նշանավոր բնակավայրերից են: Տարածքում հայտնաբերված հնագիտական նյութերը վկայում են, որ մարդն այստեղ ապրել ու արարել է վաղնջական ժամանակներից՝ բնական նպաստավոր պայմանների շնորհիվ: Պեղումներով պարզվել է, որ դեռևս Ք. ա. Յ-րդ հազարամյակում այստեղ բավական խիտ բնակչություն է եղել²: Ըստ Մարմաշենի վանքի գլխավոր եկեղեցու ընդարձակ արձանագրության՝ ներկայիս Վահրամաբերդ գյուղը հիմնադրվել է ԺԲ. դարի առաջին կեսին՝ վանքի շուրջը, եւ կոչվել է վանքի անունով՝ Մարմաշեն³: 1970-ական թթ. սկզբից՝ հնագետ Սերգեյ Հարությունյանի գլխավորությամբ իրականացված հնագիտական աշխատանքների շնորհիվ հուշարձանների եւ պարսպապատերի միջև բացվել է բնակելի, արտադրական, հասարակական շինությունների մնացորդներով Մարմաշեն բնակավայրը⁴ (նկ.1):

1828–1829 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո ավերված ու լքված վանքի շրջակայքում բնակություն են հաստատել Կարսի Ինչալար գյուղից գաղթած հայերը՝ իրենց նոր բնակավայրն անվանելով Ներքին Ղանլիշա: 1946 թ. հայաստանյան բնակավայրերի անվանումների հայկակա-

² Տես Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Մարմաշենի պեղումները, Հայկական ՍՍՀ-ում 1975–1976 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված զեկուցումների թեզիսներ, Երեւան, 1977, էջ 40:

³ Տես Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 10, Շիրակի մարզ, կազմեց՝ Ս. ԲԱՐՆՈՒԳԱՐՅԱՆ, Երեւան, 2017, էջ 93–94, № 136:

⁴ Տես Ս. ՍԱՂՈՒՄՅԱՆ, Մարմաշենի վանքը, Վաղարշապատ, 1998, էջ 14:

նացման ծրագրի շնորհիվ Մարմաշեն – Ներքին Ղանլիջա գյուղը Մարմաշենի վանքի գլխավոր եկեղեցու բակում ամփոփված սպարապետ Վահրամ Պահլավունի իշխանի պատվին ստացել է Վահրամաբերդ անվանումը: Սպարապետի անունն էր կրում նաեւ մոտակա ամրոցը՝ Վահրամաբերդը:

Հնագիտական հետազոտությունները թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ ներկայիս Մարմաշեն գյուղը հաստատվել է 1225 թ.⁵ Մարմաշեն վանքի կալվածքների մեջ մտնող Տիրաշեն եւ Ազատ⁶ գյուղերի տարածքում: Այստեղ էր գտնվում Ս. Ստեփաննոսի վանքը, որն արձանագրություններում կոչվում է Ազատ կամ Վերին վանք, որովհետեւ արձանագրությունից երեւում է, որ այդ Ս. Ստեփաննոս վանքն ունեցել է ինքնագլուխ առաջնորդ եւ միաբաններ միանգամայն ազատ: «Յետոյ այդ միաբանութիւնը միացրել են Մարմաշինու վանքի միաբանութեան հետ»⁶: Կարելի է ենթադրել, որ վերոնշյալ վանքի ազատ միաբաններով եւ այլ մարդկանցով բնակեցված տարածքը վերածվել է Ազատ կոչվող գյուղի, որը, հավանաբար, երկար չի գոյատևել: Չնայած այն փաստին, որ Ախուրյանի շրջանի Մարմաշեն գյուղի մոտակայքում գոյություն է ունեցել Ազատ, Ազատգեղ կամ Նոր գյուղ անունով բնակավայրը⁷, որը 1940-ականների վերջերին համայնքների խոշորացման պատճառով լքվել է, տեղացիներից ոչ ոք չի հիշում եւ չի լսել այս գյուղի գոյության մասին:

ԺԹ. դարի 30-ական թթ. արդեն անվանափոխված Վերին Ղանլիջա գյուղում բնակություն են հաստատել Կարսից, Դերջանից ու Մուշից եկած գաղթականները: Այստեղ է գտնվում Ուրարտուի Արգիշտի I արքայի նշանավոր սեպագիր արձանագրությունը, որի մոտ փաստագրվել են նաեւ նախաուրարտական, ուրարտական եւ միջնադարյան շերտեր⁸ (նկ. 2): 1946 թ. Տիրաշեն – Վերին Ղանլիջա գյուղը վերանվանվում է Մարմաշեն: Վերոնշյալ երկու գյուղերը զուտ հայաբնակ են: Հստ տեղական մի ավանդագրույցի՝ թուրքերը փորձել են «էն գեշեն անցնել», այսինքն՝ անցնել Ախուրյանի այս ափը: Կովի ժամանակ արյան լճեր են գոյացել, թուրքե-

⁵ Տե՛ս անդ:

⁶ Տե՛ս Մ. ՔՀ. ԳԷՈՐԳԵԱՆՑ ՇԻՐԱԿԱՅԻՈՅ Համառոտ տեղագրութիւն հնութեանց մեծին Շիրակայ եւ մայրաքաղաքին Անույ, Աղէքսանդրապոլ, 1903, էջ 139:

⁷ Տե՛ս Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 4, կազմեցին՝ Թ. ՀԱՎՈՐՅԱՆ եւ այլք, Երևան, 1998, էջ 26:

⁸ Տե՛ս Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Վահրամաբերդ-Մարմաշեն-Տիրաշենի պատմությունից, «Պատմաբանասիրական հանդես», 2008, № 3, էջ 110:

րեն՝ ղանլիջա (արյան լիճ)⁹, որից էլ, ըստ ժողովրդական ստուգաբանության, առաջացել են բնակավայրերի անվանումները¹⁰:

ԺԳ. դարի արաբ պատմիչ Իբն ալ Ասիրն իր «Լիակատար պատմություն» մեջ արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում է.—ԺԳ. դդ. Հայաստանում տեղի ունեցած իրադարձությունների մասին: Մանրամասնորեն ներկայացնում է Մարմաշենի նվաճումը, որը նրա գործում անվանված է Մարիամ-Նիշին¹¹, այսինքն՝ Մարիամի¹² աթոռանիստ, «Գանլիճայում գտնվող Մարմաշեն վանքն է»¹³: Այսպիսով՝ հիշատակված Մարիամ-Նիշին բերդ-քաղաքն այժմյան Մարմաշեն եկեղեցական համալիրի տարածքն է, որը հետագայում օտարների կողմից ստացել է Ղանլիջա, Գյալինջա, Գանլիճա¹⁴ անվանումները:

ՄԻՋՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Հարեւան բնակավայրերը հաճախ անհաշտ են լինում, եւ համայնքների միջեւ ծագած վեճերի հիմնական պատճառներից մեկը «հողի սակաուլթիւնը եւ անհաւասարութիւնը»¹⁵, հողային տարածքների բաշխման ոչ ճիշտ քաղաքականությունն է¹⁶: «Արարատ» ամսագրի թղթակի-

⁹ «Ղանլիջա» բառը թրք. kanlı բառից է, որ նշանակում է «արյունոտ», տե՛ս Մ. ԴԵՐՄԵՆՋՅԱՆ, Հայերեն-թուրքերեն բառարան, Երեւան, 2013, էջ 62:

¹⁰ Տե՛ս Հ. Գալստյան, դաշտային նյութեր, Շիրակ, 2023:

¹¹ Իբն ալ-Ասիրի վկայությամբ՝ «Մարիամ-Նիշի-ն-ը եղել է հոյակապ մի քաղաք, ունեցել է ամրապատ պարիսպներ եւ պաշտպանված է եղել մի մեծ գետով: Թուրքերը մոտեցել են պարիսպներին նավակների օգնությամբ եւ համառ կռիվներից հետո կարողացել են գրավել քաղաքը», տե՛ս Հ. ՄԱՆԱՆԳՅԱՆ, Հայաստանի գլխավոր ճանապարհները ըստ Պեւտինգերյան քարտեզի, Յերեվան, 1936, էջ 126: Տե՛ս Օտար աղբյուրները Հայաստանի եւ հայերի մասին, Արաբական աղբյուրներ, հտ. Բ., Իբն Ալ-Ասիր, թարգմ.՝ Ա. ՏԵՐ-ՂԵՐՈՆԳՅԱՆԻ, Երեւան, 1981, էջ 218:

¹² Մարմաշեն վանքի հիմնադրմանը մասնակցել է Աբխազաց եւ Հայոց Մարիամ թագուհին, որը Արծրունյաց Սենքերիմ թագավորի դուստրն էր, Բագրատունյաց Գագիկ Ա. թագավորի թոռը եւ Վրաց ու Աբխազաց Բագրատ Գ. թագավորի (1027–1072 թթ.) մայրը, տե՛ս Հ. ՄԱՆԱՆԳՅԱՆ, Երկեր, հ. Գ., Երեւան, 1977, էջ 58:

¹³ Տե՛ս Հ. ՄԱՆԱՆԳՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 58:

¹⁴ Տե՛ս Հ. ՄԱՆԱՆԳՅԱՆ, Հայաստանի գլխավոր ճանապարհները ըստ Պեւտինգերյան քարտեզի, էջ 126:

¹⁵ Տե՛ս Ն. ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ, Շիրակի գիւական կեանքից, «Արարատ», 1904, № 7–8, էջ 693:

¹⁶ Մինչեւ 1904 թ. «Վառավարութիւնը Վերին Ղանլիճային յատկացրել է 1052 դեսեատին հողային տարածութիւն, որից մշակելի է միայն 600 դեսեատինը եւ տանում է 3440 կոտ սերմացու, իւրաքանչիւր անձին ընկնում է 3/2 կոտատեղ: Ներքին Ղանլիճան ունի 856 դեսեատին հող, որից մշակելի է 416 դեսեատինը: Այդ հողը տանում է 1664 կոտ սերմացու, որ դարձեալ իւրաքանչիւր անձին հասնում է 3/2 կոտատեղ, տե՛ս Ն. ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ, Շիրակի գիւղական կեանքից, էջ 693:

ցը գրել է. «Հողը բաւական չէ, հասկանալի է նաեւ գոյութեան անողոք կռիւր: Ահա քսան տարի կլինի, որ նրանք կուռւմ են անհաւասար հողաբաժանութեան պատճառով: Զրկուածները մեծ փող են ծախսում, հաւատարմատարներ են վարձում, որ իրանց խնդիրը, բողոքը տեղ հասցնեն, որ մի հնարքով հողը հաւասարացվի, միայն սովորաբար զորեղ կողմը միշտ յաղթում է»¹⁷:

Ըստ վիճակագրական տվյալների՝ գյուղերի հիմնադրման նախնական շրջանում Ներքին Ղանլիջան երկու անգամ ավելի բնակչութիւն է ունեցել: Սկսած 1873 թվականից՝ պատկերը կտրուկ փոխվում է, եւ մինչ օրս Մարմաշենի բնակչութիւնը կրկնակի ավելի է: Այս երեւույթը պայմանավորված է երկու գյուղերին հատկացված արոտավայրերի եւ տնամերձ հողամասերի՝ ոչ ճիշտ ու անհավասար բաշխված լինելու հանգամանքով, ինչն էլ նպաստել է երկու համայնքների միջեւ առկա խնդիրներին:

Վահրամաբերդ (Ներքին Ղանլիջա)

տարի	1831	1873	1897	1926	1939	1959	1970	1979	1989	2001	2021
բնակիչ	247	389	466	272	538	602	747	752	919	1155	1455

Մարմաշեն (Վերին Ղանլիջա)

տարի	1831	1873	1897	1926	1939	1959	1970	1979	1989	2001	2021
բնակիչ	109	644	896	743	1066	1334	1404	1341	1727	1876	2023

Միջհամայնքային վեճերի պատճառներից էր նաեւ բնակիչների՝ գանազան տեղերից եկվորներ լինելու հանգամանքը: Վերջիններս պիտակավորվում էին որպէս թուրքահայեր կամ տաճկահայեր, իսկ Առաջին աշխարհամարտից հետո խտրականութիւն էր դրվում գաղթականների եւ եռլականների (տեղացիների) միջեւ, որոնք զգալիորեն տարբերվում էին իրենց սովորույթներով, կենցաղով ու նիստուկացով: Շիրակի մարզի Մարմաշեն եւ Վահրամաբերդ գյուղերում այս երեւույթն առկա է մինչ օրս՝ խնդիրների որոշակի որակական փոփոխութիւններով հանդերձ, չնայած այն հանգամանքին, որ երկու գյուղերի բազմաթիվ ընտանիքներ կապված են ազգակցական-բարեկամական սերտ կապերով: Մի

¹⁷ Տէս անդ:

հետաքրքիր հանգամանք նշենք, երբ վեճեր էին ծագում գյումրեցիների եւ այս երկու գյուղերի բնակիչների միջեւ, գյուղացիները միավորվում էին ընդդեմ քաղաքացիների՝ անտեսելով իրար մեջ ունեցած խնդիրներն ու տարաձայնությունները:

Վերոնշյալ երկու համայնքների բնակիչների վիճաբանության երրորդ կարեւոր եւ հիմնական պատճառն այն էր, որ նրանք չեն կարողանում իրենց մեջ «կիսել» հայկական մշակութային ժառանգության այնպիսի մի արժեք, ինչպիսին է Վահրամաբերդ գյուղի վարչական տարածքում գտնվող Փ. դարում կառուցված Մարմաշեն վանական համալիրը (նկ. 3), եւ յուրաքանչյուր կողմն այն դիտում է որպես իր «սեփականություն»: Ներկայիս Վահրամաբերդն ի սկզբանե կոչվել է Մարմաշեն, իսկ ներկայիս Մարմաշենը՝ Տիրաշեն: 1946 թ. Հայաստանի բնակավայրերի անվանումների փոփոխությամբ կամ հայկականացմամբ Տիրաշեն անվանումը դուրս է մնում՝ հավանաբար անվան մեջ «տեր»¹⁸ բաղադրիչն ունենալու պատճառով, եւ թյուրիմացաբար կամ շփոթության հետեւանքով գյուղը վերանվանվում է Մարմաշեն, իսկ բուն Մարմաշեն գյուղի համար հորինվում է Վահրամաբերդ անվանումը: Պատմությանը տեղյակ չլինելու պատճառով խնդրի շուրջ ծավալվող վիճաբանությունն ամենօրյա բնույթ է կրում:

Եթե խնդրին նայենք առասպելաբանության տեսանկյունից, ապա վիճաբանության առիթ ընդհանրապես չկա: Վանքը, որպես ճարտարապետական կառույց, հոգեւոր ու մշակութային կենտրոն՝ գտնվում է Վահրամաբերդ գյուղի վարչական տարածքում, սակայն անունը, որը նույնքան կարեւոր է, որքան շինությունն իր ֆիզիկական առումով, պատկանում է մյուս գյուղին՝ Մարմաշենին: Գաղտնիք չէ, որ առասպելաբանության մեջ անունն ու էությունը հավասարազոր ընկնալումներ են: Կարելի է ասել, որ եկեղեցին իրար մեջ «կիսելու» խնդիրը անիմաստ է դառնում, քանի որ այն հավասարապես «պատկանում է» երկու համայնքներին եւ ողջ հայ ժողովրդին:

ԶԱՎԵՇՏԱԼԻ ՈՐԱԿՈՒՄՆԵՐ, ԱՍԵԼՈՒԿՆԵՐ, ՊԻՏԱԿՈՒՄ

Հարեւան համայնքների անհաշտ կենցաղավարումն իր դրսեւորումն ունի հայ բանահյուսության մեջ: Հայաստանի պատմաազգագրական տարբեր շրջաններում առկա են միմյանց պիտակավորման չափածո նմուշներ,

¹⁸ Խորհրդային տարիներին անընդունելի էր հատուկ անունների մեջ «տեր» բառի առկայությունը:

որոնք զավեշտ պարունակող քառյակներ կամ երկտողեր են (որոշ դեպքերում զավեշտը վերափոխվում է վիրավորանքի): Երբեմն զավեշտալի որակումներն ունեն իրական հիմքեր եւ որոշակի դեպքեր ու երեւույթներ վերագրվում են որոշակի համայնքների:

Հայաստանի գրեթե բոլոր գյուղերը հարեւանների կողմից զավեշտալի որակումներ են ունեցել: Շիրակում դեռեւս չեն մոռացվել հետեւյալները.

Մառաղ փախցնող ղալթախչեցիք,
Կոխվ էնող ազատանցիք,
Մածուն ծախող թափաղուկցիք,
Ղոնախ խեղդող ղոնախաւնցիք,
Ջեջիմ գործող իլխաբեցիք,
Անուն դնող ղափլեցիք,
Տլոտ վանքի ղանլիչեցիք¹⁹:

Բանահյուսութեան հիմնական ժանրերի կամ տեսակների մեջ ընդգրկված չեն պիտակումները կամ զավեշտալի որակումները: Մեր հետազոտողներն առանձնակի ուշադրություն չեն դարձրել ժանրի հստակեցման խնդրին: Բանահյուսական այսօրինակ տեքստերը գրառվել եւ ժողովածուներում ընդգրկվել են ամենատարբեր բաժիններում՝ դիտարկվելով անգամ որպէս երգային բանահյուսութեան նմուշներ:

ԺԹ. դարի կեսերից սկսած՝ հայ հետազոտողները խնդրո առարկա հանդիսացող բանահյուսական տեքստերը համարել են զավեշտալի երգեր: Գ. Տեր-Աղեքսանդրյանցն այս տեքստերը զետեղել է «Ձանազան երկրացոց մասին ածականներ եւ աւելի եւ հին անուններ եւ ազգեր» խորագրի ներքո²⁰: Ե. Լալայանը դրանք համարելով քնարական բանահյուսութեան նմուշներ՝ ընդգրկել է «Երգիծական եւ ծաղրաշարժ երգեր»²¹ եւ «Երգիծական երգեր»²² բաժիններում: Հարցին ավելի հիմնավոր մոտեցում է ցուցաբերել Սարգիս Հայկունին: Նա «Ձավեշտական երգերի» շարքում ներկայացնում է Արագած լեռան փեշերի բնակավայրերի (Ապարան, Շի-

¹⁹ Տէս Հ. ԳԱՆՍՅԱՆ, Վահրամաբերդ, Դաշտային բանահյուսական եւ ազգագրական նյութեր, Շիրակ, 2008, տետր 1, թերթ 18:

²⁰ Տէս Գ. ՏԵՐ-ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԵԱՆ, Թիֆլիսեցոց մտաւոր կեանքը, մասն Ա., Թիֆլիս, 1885, էջ 225–226:

²¹ Տէս Ե. ԼԱՆՅԵԱՆ, Ձաւախքի բուրմունք, Թիֆլիս, 1892, էջ 38:

²² Տէս Ե. ԼԱՆՅԵԱՆ, Բորշալուի գաւառ. երգիծական երգեր, «Ազգագրական հանդէս», գ. XI, Թիֆլիս, 1904, էջ 77–78:

րակ) մասին տեքստեր՝ հետեւյալ ծանոթագրութեամբ. «Ձաւեշտական երգերն բազմաթիւ են: Ընդհանրապէս գութան վարելու միջոցին կերգեն, շատ անգամ եւս պարի հանդէսներու մէջ: Սոյն երգերը, որ ամեն գաւառ ունի իրեն յատուկ զաւեշտական երգերը, նաեւ օր յօրի կաւելանան ու կը կոկուին: Շատ տեղեր կարծես հայ ժողովրդեան բնական սովորութիւն դարձած է իրար պարսուել: Նա շատ անգամ միակողմանի կը տեսնէ. հանդէպինի աւելի վատ կողմերը կը տեսնէ, առաւելութիւնները առ ոտն կը կոխէ: Բաւական է ամենափոքր թերութիւն մի տեսաւ, մանաւանդ եթէ ցեղական ատելութիւնն եւս ունեցաւ, հետեւեալ օր զաւեշտական ոտանաւոր մի կը հնարէ ու կերգէ: Առ այս անհաշիւ են ծաղրի երգերն, շատ անգամ՝ անբարոյական նախադասութիւններով յերիւրուած, որ գրի առնել ամօթ կը բերէ: Սակայն կարծես թէ այդ տեսակ երգերն աւելի հնութեան կնիք կը կրեն: Գիւղացին մի ուրիշ գիւղացու վրայ, գաւառացին մի գաւառացու վրայ կը յերիւրէ: Եթե մին գտնուած է մի ուրիշ գիւղ կամ գաւառ, այդ տեղ մի անձէ յարգ չէ գտած. ամբողջ գիւղը կամ գաւառը կը պարսուէ»²³:

Ս. Հայկունին «Ասելուկներ» բաժնում ընդգրկել է ժողովրդական չափածո, հանգավոր ստեղծագործութիւններ՝ ամենատարբեր բնույթի ու բովանդակութեան (Հեքիաթ, հեքիաթ պապս, նախշուն քուռակ տակս..., Այբ, բեն, գիմ, Ել, Հովակիմ... եւ այլն): Կարծում ենք, որ պիտակումներ կամ զավեշտալի որակումներ պարունակող տեքստերը կարելի է մեկտեղել եւ զետեղել «Ասելուկներ» խորագրի տակ՝ բովանդակային ու գործառութեային առումներով նմանեցնելով «հանելուկ», «շուտասելուկ», «սուտասելուկ» եզրույթներին:

Շիրակում այս երեսույթը կոչվում է «տըռըսխա էնել» (ծաղրել), իսկ բնութագրական տեքստերը՝ «տըռըսխեք» (ծաղրանքներ), որոնք ուղղված են անձերին կամ անհատներին, ընտանիքներին, տոհմերին, համայքներին ու գավառներին:

Փորձել ենք Շիրակի որոշ գյուղերի մասին մեր գրառած ասելուկները դասակարգել ըստ կառուցվածքի եւ ստացել ենք հետեւյալ պատկերը.

1. Հանելուկային կառույց

Տոպրակըմ արու աղամ՝

²³ Տե՛ս Ս. ՀԱՅԿՈՒՆԻ, Ժողովրդական երգ, առած, հանելուկ եւ այլն այլեւ այլ բարբառներով, էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. 6, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1906, էջ 153:

Սաղ օրը վերվերի կխաղան (Կապսի մասին է):

2. *Բնութագրական կառույց*
Դանլիջեցիք տասնհինգ տուն են,
Տներն պուր, ձավար շունին,
Ճաշ ուտելու թարաղ (ափսե) շունին,
Դեկցության հավաս շունին (Վահրամաբերդի մասին է):

3. *Վիրավորանք արտահայտող*
Օրթընած (որդնած) քիլիսա
Տաֆ-տաֆ հերիսա,
Պաղ-պաղ աներ,
Անոթի շներ (Մայիսյանի մասին է):

4. *Զավեշտ կամ ծաղր պարունակող*
Հաջինազար ձորի բերան,
Էշը մորթին միսը կերան (Կամոյի մասին է):

5. *Միաբաղադրիչ կառույց*
Զամռաշեն - Մարմաշեն
Զամռաշենցի = մարմաշենցի
Տլոտ վանճրցի = վահրամաբերդցի

Այսպիսով՝ հարեւան համայնքների միջեւ առկա «անհաշտ» կենցաղավարումը եւ մրցակցությունը ծնել են բանահյուսական կարճ կառույցներ, որոնք նպաստում են դիմացիներին ծաղրելուն, թերությունները մատնանշելուն, սեփական համայնքի առավելությունը շեշտելուն, սովյալ համայնքի անցյալի դեպքերը, զբաղմունքը կամ բնավորության գծերը վերհանելուն: Չնայած նախկինում դրանք դիտարկվել են որպես «զավեշտական երգեր», առավել նպատակահարմար է դրանք դասակարգել «Ասելուկներ» խորագրի ներքո՝ հաշվի առնելով դրանց կառուցվածքային նմանությունը հանելուկներին ու շուտասելուկներին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամփոփելով Մարմաշեն եւ Վահրամաբերդ գյուղերի անվանադրման խնդրի եւ միջհամայնքային հարաբերությունների քննությունը՝ կարող ենք կատարել հետեւյալ եզրահանգումները.

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ներկայիս տեղանվանական խնդիրների հիմնական պատճառը Ի. դարի (1946 թ.) իրականացված վար-

չական անվանափոխություններն են: Պատմական Մարմաշենի (ներկայիս Վահրամաբերդ) եւ Տիրաշենի (ներկայիս Մարմաշեն) անունների «փոխատեղումը» ստեղծել է արհեստական անջրպետ բնակավայրի պատմական ինքնություն եւ նրա արդի անվանման միջեւ:

Միջհամայնքային վեճերը, որոնք առաջին հայացքից կարող են թվալ լուրջ անվանական կամ մակերեսային, իրականում ունեն հողային եւ ժողովրդագրական պատճառներ: Հողատարածքների եւ արոտավայրերի անհավասար բաշխումը, որն ի հայտ է եկել դեռեւս ժԹ, դարի վերջին եւ Ի. դարի սկզբին, նպաստել է համայնքների միջեւ մրցակցությունը եւ միմյանց նկատմամբ վերապահումների ձեւավորմանը:

Մարմաշենի վանական համալիրը, լինելով համազգային նշանակության հուշարձան, տեղային մակարդակում դարձել է ինքնության կռիվ: Խնդիրը կրում է առասպելաբանական բնույթ. վանքը Ֆիզիկապես գտնվում է Վահրամաբերդի տարածքում, սակայն կրում է հարեւան Մարմաշեն գյուղի անունը, ինչն էլ սնում է երկու համայնքների հավակնությունները:

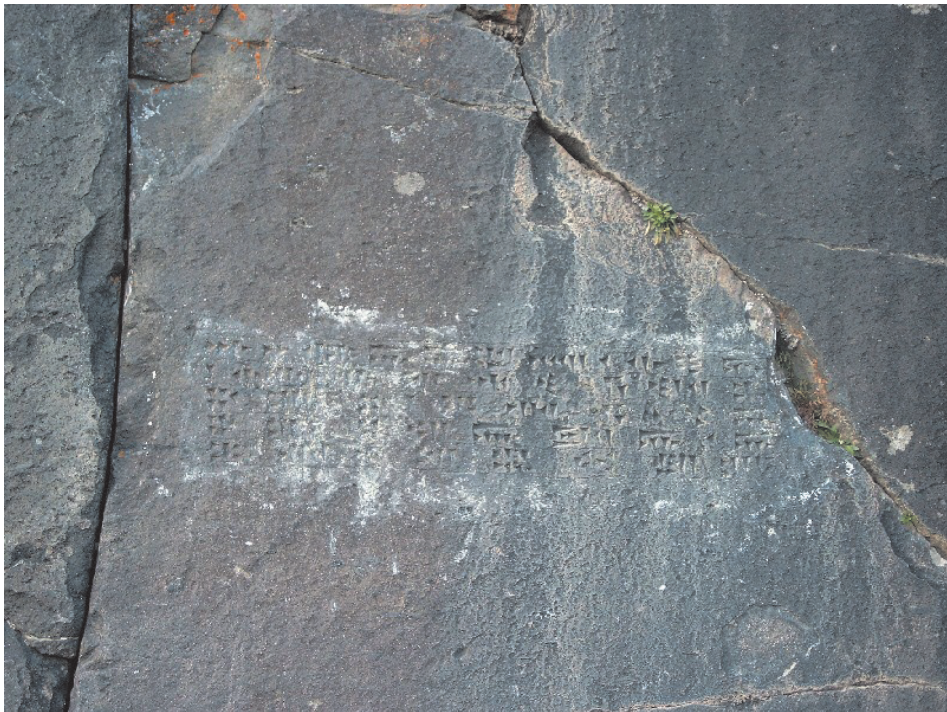
Հետազոտությունը հաստատում է, որ հարեւանների միջեւ առկա «պիտակումները» եւ «զավեշտալի որակումները» հայ բանահյուսության մեջ պետք է դիտարկվեն որպես առանձնահատուկ ենթաժանր՝ «ասելուկներ» խորագրի ներքո: Դրանք ոչ միայն ծաղրի կամ կատակի արտահայտություն են, այլեւ պատմական հիշողության եւ համայնքային սահմանների պահպանման յուրօրինակ մեխանիզմ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոգվածում քննվում են Շիրակի մարզի Մարմաշեն եւ Վահրամաբերդ գյուղերի անվանադրման պատմական եւ ազգագրական առանձնահատկությունները: Հեղինակը վերլուծում է ժԹ,–Ի. դարերում տեղի ունեցած վարչատարածքային եւ անվանափոխության գործընթացները, որոնք հանգեցրել են ներկայիս տեղանվանական շփոթին եւ միջհամայնքային վեճերին: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում հողային ռեսուրսների անհավասար բաշխմանը եւ Մարմաշենի վանական համալիրի «պատկանելության» խնդրին: Հետազոտության մեջ առաջին անգամ փորձ է արվում համակարգել հարեւան համայնքների միջեւ առկա զավեշտալի որակումներն ու պիտակավորումները՝ դրանք դիտարկելով որպես բանահյուսական առանձին ենթաժանր՝ «ասելուկներ»:

Նկ. 1. Մարմաշեն եկեղեցին և համանուն գյուղատեղին ժԹ: դարավերջից Ի. դարասկիզբ: Լուսանկարը տրամադրել է Վահան Թումայանը:

Նկ. 2. Ուրարտուի թագավոր Արգիշտի I սեպագիր արձանագրությունը Մարմաշեն գյուղի տարածքում: Լուսանկարը՝ Հասմիկ Գալստյանի:

Նկ. 3. Մարմաշեն վանական համալիրը, 2023 եւ 2025 թթ. :
Լուսանկարները՝ Հասմիկ Գալստյանի:

Հ Ի Մ Ն Ա Բ Ա Ռ Ե Ր

Շիրակ, Մարմաշեն, Վահրամաբերդ, տեղանուն, անվանափոխություն, բանահյուսություն, ասելուկներ, միջհամայնքային վեճեր:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются исторические и этнографические аспекты топонимики сёл Мармашен и Ваграмаберд Ширакской области. Автор анализирует процессы административно-территориальных преобразований и переименований XIX–XX веков, повлёкшие современную топонимическую неразбериху и межобщинные споры. Особое внимание уделяется неравномерному распределению земельных ресурсов и вопросу о «принадлежности» монастырского комплекса Мармашен. В исследовании впервые предпринята попытка систематизировать шуточные характеристики и «ярлыки», бытующие между соседними общинами, рассматривая их как самостоятельный фольклорный поджанр — аселукнер (приговорки).

SUMMARY

The article examines the historical and ethnographic characteristics of the names of the villages of Marmashen and Vahramaberd in the Shirak Region. The author analyzes the administrative-territorial reforms and renamings that took place in the 19th and 20th centuries, which have led to the current toponymic confusion and inter-community disputes. Particular attention is paid to the unequal distribution of land resources and the question of “ownership” of the Marmashen monastery complex. The study represents the first attempt to systematize the humorous characterizations and “labels” exchanged between neighboring communities, treating them as a distinct folklore subgenre—“aselukner” (sayings).

